

2. ARKLININKYSTĖS SITUACIJA ŠIAULIŲ KRAŠTE

Valė Macijauskienė, Ramutis Klimas

Anotacija

Straipsnyje išanalizuota arklininkystės situacija Akmenės, Joniškio, Kelmės, Pakruojo, Radviliškio, Šiaulių rajonų ir Šiaulių miesto savivaldybėse. Nustatyta, kad Šiaulių regiono ūkiai laiko apie 17,6 proc. visų veislinių Lietuvos žirgų, daugiausia lietuviškų veislių: Lietuvos sunkiuosius (26,4 proc.), žemaitukus (10 proc.), Lietuvos joramuosius (24,7 proc.), taip pat Baltijos hanoverius (10,8 proc.). Populiarūs Lietuvoje veisiami trakėnai (9,3 proc.) bei hanoveriai (10,1 proc.). Iš viso Šiaulių regione registruota 20 skirtingų arklių veislių. Daugiausia neveislinių arklių laiko Kelmės savivaldybės gyventojai (56,9 proc.), mažiausia – Šiaulių miesto savivaldybės (0,7 proc.). Kelmės rajone vyrauja smulkūs 1-2 arklių laikytojai, kai tuo tarpu Joniškio rajone auginama 31,1 proc. visų šio regiono veislinių arklių ir čia vienam laikytojui tenka vidutiniškai 9,4 arklio. Nuo 2011 iki 2013 m. regione arklių skaičius sumažėjo 18 proc.. Labiausiai sumažėjo arklių skaičius Joniškio rajone (42 proc.).

Smulkūs, iki 10 arklių laikantys ūkiai vyrauja Pakruojo, Kelmės ir Akmenės rajonuose. Stambiausi arklininkystės ūkiai yra Šiaulių, Joniškio ir Radviliškio rajonuose. Šiaulių krašte arkliai auginami darbui, veislei, sportui, vaikų užimtumui, laisvalaikiui, terapijai, o dalis arklių realizuojama mėšai. Regione labai mažai lenktytinių ir važiuojamojo tipo arklių, nėra ir jiems tinkamų sąlygų – hipodromo ir lenktynių takų. Regione yra edukacines, turizmo, vaikų ir net neigaliųjų užimtumo paslaugas teikiančių subjektų, yra ir šioms reikmėms tinkamų arklių. Vyrauja jaunų (iki 8 metų) arklių bandos. Regiono arklininkystė turi tendenciją vystytis veislininkystės, sporto bei rekreacine veiklos kryptimis ir gali būti perspektyvi. Šioms veikloms būtinas teisinis pagrindas ir mokesčių lengvatos.

Pagrindiniai žodžiai: arklininkystės ūkiai, arklių veislės, arklių panaudojimas, vystymosi tendencijos.

Įvadas

Lietuvos geografinė padėtis palanki prekiauti tiek su Vakarų, tiek ir su Rytų šalimis. Pakankami žemės ir vandens išteklių žemės ūkio gamybai vystyti [16]. Dabartinis visuomenės vystymosi etapas kelia naujus reikalavimus žemės ūkio žaliavoms ir maisto produktams, reiškiamas ir didesnis susirūpinimas kaimo atnaujinimo galimybėmis, aplinkosauga ir kraštovaizdžio bei tautinio paveldo išsaugojimu (J.Jasaitis, 2007; 2010). Šiaulių regiono 2007-2013 metų plėtros plane [20] formuojamas pagrindinis tikslas – darni žemės ūkio ir kaimo plėtra su modernia gamybine, socialine infrastruktūra ir sveika aplinka, teikiančia gyventojams geros kokybės produktus ir paslaugas, o kaimo gyventojams – palankias verslo, darbo, buitines ir socialines sąlygas. Šiaulių apskritis pagal gyventojų skaičių užima ketvirtą vietą šalyje. Regione gyvena 10,3 proc. šalies gyventojų, 12 proc. – kaimo gyventojų.

Vienas iš Šiaulių apskrities teritorijos bendrajame plane numatytų žemės ūkio vystymo tikslų yra specializuoti žemės ūkio šakas pagal vietos potencialo ir rinkos poreikių ypatumus, išsaugoti tradicines bioproductinio ūkio kryptis ir įvairinti bendrąją veiklą [20]. Nors prioritetingomis šakomis šiame regione, kaip ir visoje Lietuvoje, išlieka augalininkystė bei pieno ir mėsos gamyba, tačiau ekonominės sąlygos, gamtos auginiai ir gyvūnų gerovės reikalavimai, mažėjantis gyvulių skaičius visoje Lietuvoje, ES paramos politika rodo, kad žemės ūkio produkcijos gamintojai tampa vis labiau pažeidžiami dėl pasaulinių rinkų produktų kainų svyravimų (J.Jasaitis ir kt., 2007; J.Jasaitis, 2011; [8]). Todėl gyvulininkystės plėtros koncepcijoje (R.Melnikienė, 2011) pažymima, kad ekonominiu ir gamtos auginiu požiūriu racionaliausia palaikyti vidutinio stambumo ūkius. Nurodomi optimalūs galvijų, kiaulių, avių, paukščių skaičiai tokiose ūkiuose. Studijos, kokioje situacijoje yra Šiaurės Lietuvos arklininkystė, iki šiol nebuvo.

Tyrimo objektas – buvusios Šiaulių apskrities rajonų arklininkystė.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti arklininkystės padėtį Šiaulių regiono rajonuose ir nustatyti jos vystymosi tendencijas.

Tyrimo metodai: 1) strateginių ir regioninės plėtros dokumentų analizė, padėties apibendrinimas ir gairių kūrimas; 2) statistinių ir tyrimo metu surinktų duomenų analizė.

Darbo metodai ir sąlygos

2012 m. buvo išanalizuota arklininkystės situacija Akmenės, Joniškio, Kelmės, Pakruojo, Radviliškio ir Šiaulių rajonuose bei Šiaulių miesto savivaldybėje. Buvo atlikta tų rajonų arklių auginamųjų ūkių analizė pagal arklių (veislinių ir neveislinių) skaičių, arklių veisles, bandos struktūrą, amžių bei teikiamas paslaugas ir kitokio pobūdžio arklių panaudojimą.

Rezultatai ir jų aptarimas

Pasaulyje yra nemažai šalių (pvz., Kinija, Meksika, Brazilija, Argentina ir kt.), kuriose yra laikoma daugiau negu milijonas arklių. Europoje per milijoną arklių priskaičiuojama tik Rusijoje (FAOSTAT, 2011).

Pagal statistinius duomenis, 1927 m. Lietuvoje buvo auginama apie 617 tūkst. arklių, 1940 m. – apie 500 tūkst., 1985 m. – apie 85 tūkst., 2006 m. – apie 60 tūkst., o 2012 m. – apie 44,3 tūkst. arklių. Tačiau iš šio statistinio skaičiaus arklių registre 2012 m. užfiksuota vos 14,4 tūkst. Statistikos departamento duomenimis, 2013 m. pradžioje Lietuvoje teliko apie 36 tūkst. arklių. Devynios arklių veislininkystės institucijos (asociacijos) 2012 m. vienijo 514 asocijuotų narių-auginamųjų, kurie augino 6622 veislinius arklius [10, 22; 23].

Ilgus amžius arklininkystė buvo viena iš svarbiausių gyvulininkystės šakų. Iš arklininkystės būklės buvo sprendžiama apie žemės ūkio kultūrą, šalies ekonominę bei gynybinę galią. Šiuo metu apie vienos ar kitos šalies ekonominę gerovę taip pat galima spręsti ir iš tos šalies arklių veislių struktūros. Daugelyje šalių vyrauja žirginiam sportui, lenktynėms, vaikų sportui, rekreacijai ir hipoterapijai skirtos žirgų veislės. Darbinių veislių arkliai sudaro tik nedidelę dalį bendro arklių skaičiaus.

Arklininkystė – daug priežiūros ir darbo reikalaujanti ūkio šaka, todėl mūsų šalyje ji ne tik nėra plačiai paplitusi, bet yra ir viena iš silpniausių Lietuvos žemės ūkio krypčių. Kaimuose vis dar nemažai auginama į Lietuvos sunkiuosius ir stambiuosius žemaitukus panašių mišrūnų – darbinių arklių. UAB „Lietuvos žirgynas“, privatūs veislynai ir veislinės bandos auginia lietuviškas veisles: žemaitukus, stambiuosius žemaitukus, Lietuvos sunkiuosius; trakėnus, kuriuos išvedant XVIII a. buvo panaudotos žemaitukų kumelės, Lietuvos jojamuosius, kurie pradėti formuoti nuo 1999 m. panaudojant Europos sportinių žirgų veisles, siekiant gauti universalų sportinį žirgą; Baltijos hanoverius – populiaciją, užregistruotą lietuviškame registre, veisiamą Hanoverio veislės pagrindu. Taip pat auginami arabų veislės žirgai, grynakraujai jojamieji, rusų, Amerikos, Prancūzijos ir Orlovo ristūnai, įvairių veislių poniai. Lietuvos gyventojai iš svetur atsiveža po vieną kitą anksčiau mūsų šalyje mažiau įprastos veislės žirgą – achaltehiną, Danijos šiltakraujį, Norvegijos šaltakraujį, Latvijos važiuojamąjį ir kt.

Kaip matyti iš 1 lentelės, tik 7 proc. saugotinos Lietuvos sunkiųjų veislės arklių veisiama valstybei priklausančiuose žirgynuose, kurie sujungti į vieną UAB „Lietuvos žirgynas“. Žirgynuose nėra Lietuvos jojamųjų ir Baltijos hanoverių. Kaip rodo statistika, Lietuvoje nėra privačių veislynų, kurie veistų arabų veislės ir grynakraujus jojamuosius arklius – visi pavieniai šių veislių žirgų augintojai 100 proc. veislinę medžiagą perka iš žirgynų arba užsienio šalių augintojų, tačiau patys veislininkyste neužsiima. Atvirkščiai yra su įvairių veislių ristūnais - jie Lietuvoje yra labiau privačių augintojų nuosavybė ir pomėgis. Tik 18 proc. ristūnų veisiama Sartų žirgynė. Žemaitukų veislininkystės darbas beveik po lygiai vykdomas valstybės ir privačių augintojų veislynuose. Trakėnų žirgų auginimo lyderiu tradiciškai išlieka buvęs „Nemuno“ žirgynas.

1 lentelė

Arklių skaičius Lietuvos žirgynuose ir arklių veislynuose pagal veisles 2013 m. sausio 1 d.

UAB „Nemuno žirgynas“	UAB „Vilniaus žirgynas“	UAB „Sartų žirgynas“	Iš viso žirgynuose	Iš viso veislynuose	Žirgynuose proc.
Žemaitukai					
0	95	0	95	201	47,2
Stambieji žemaitukai					
0	53	145	198	262	75,6
Lietuvos sunkieji					
47	3	1	51	718	7,1
Trakėnai					
376	107	3	486	559	87
Grynakraujai jojamieji					
1	2	0	3	0	100
Arabai					
0	84	0	84	0	100
Ristūnai					
0	0	33	33	178	18,5

Šaltinis: Valstybinės gyvulių veislininkystės priežiūros tarnybos duomenys

Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos 2012 m. liepos 1 d. duomenimis, Šiaurės Lietuvos savivaldybėse 614 arklių laikytojų laiko 1827 arklius, iš jų – 1167 veislinius ir 660 - neveislinių. Tai reiškia, kad Šiaurės Lietuvoje yra laikoma apie 17,6 proc. visų veislinių Lietuvos žirgų (2 lentelė).

**Arklių augintojų ir arklių skaičiaus pasiskirstymas Šiaurės Lietuvos savivaldybėse
2012-07-01**

Savivaldybė	Arklių skaičius	Laikytojų skaičius	Veislinių arklių skaičius	Neveislinių arklių skaičius
Akmenės r.	40	17	15	25
Joniškio r.	413	44	363	50
Kelmės r.	508	318	132	376
Pakruojo r.	59	32	13	46
Radviliškio r.	205	76	139	66
Šiaulių r..	478	107	386	92
Šiaulių m.	124	20	119	5
Iš viso:	1827	614	1167	660

Šaltinis: LR Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos duomenys

Kaip matyti iš 2 lentelės, daugiausiai, t.y. net 56,9 proc. neveislinių darbinių arklių laiko Kelmės savivaldybės gyventojai. Mažiausiai, tik 0,7 proc. neveislinių arklių laikoma Šiaulių miesto savivaldybės ribose. Kelmės ir Šiaulių rajonai pasižymi didesniu nei kiti rajonai arklių ir jų augintojų skaičiumi. Tai reiškia, kad vyrauja pavieniai 1–2 arklių laikytojai, ypač Kelmės rajone. Tuo tarpu Joniškio rajone yra laikoma 31,1 proc. visų Šiaulių krašte veisiamų veislinių arklių, o vienam laikytojui tenka vidutiniškai 9,4 arklio (žr. 3 lentelę).

**Arklių pasiskirstymas savivaldybėse
(sausio 1 d.)**

Savivaldybė	Metai		
	2011	2012	2013
Akmenės r.	48	37	45
Joniškio r.	760	486	320
Kelmės r.	512	514	474
Pakruojo r.	46	54	60
Radviliškio r.	221	175	218
Šiaulių r..	430	476	519
Šiaulių m.	118	121	108
Iš viso regione	2134	1863	1744

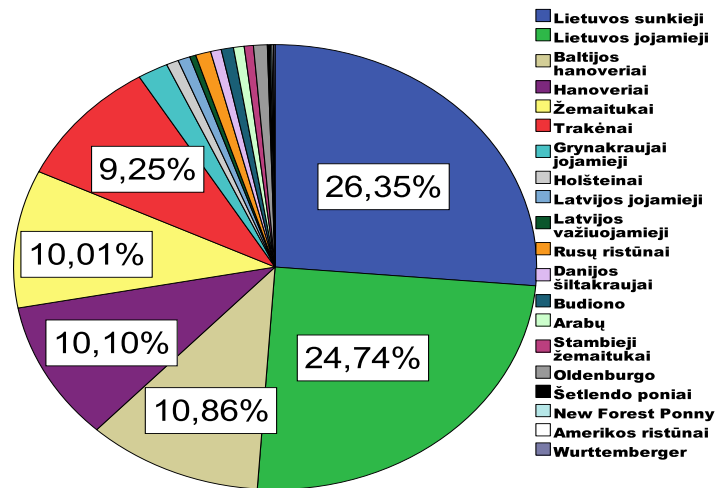
Šaltinis: Valstybinės gyvulių veislininkystės priežiūros tarnybos duomenys

Trijų pastarųjų metų duomenys rodo, kad Šiaulių regione 2013 m. sausio 1 d. buvo laikoma 390 arklių (arba 18 proc.) mažiau negu 2011 m. Ypač ryškus arklių sumažėjimas Joniškio rajone – net 440 arklių mažiau. Nežymiai padaugėjo arklių tik Šiaulių ir Pakruojo rajonuose. Šis faktas atspindi bendrą padėtį Lietuvoje – kasmet statistinis arklių skaičius sumažėja daugiau kaip 5000.

Atlikus Šiaurės Lietuvos arklių laikytojų analizę pagal jų laikomas arklių veisles išsiaiškinta, kad pirmenybę šio regiono gyventojai teikia lietuviškoms (žemaitukų – 106 arkliai, Lietuvos sunkiujų – 279) arba naujai Lietuvoje formuojamoms (Lietuvos joramųjų populiacijos - 262 žirgai; Baltijos hanoverių – 115) veislėms. Taip pat populiarūs Lietuvoje veisiami trakėnai (98 žirgai) bei hanoveriai (107 žirgai). Arklių pasiskirstymas pagal jų veisles parodytas 1 pav.

Lietuvos ūkininkų gyvūnų registro duomenimis, iš viso Lietuvoje užregistruotos 62 skirtingos arklių veislės. Kaip matyti iš 1 pav., Šiaurės Lietuvos regiono augintojai yra užregistravę 20 veislių.

Žemaitukų veislės arklių turi visos Šiaurės Lietuvos savivaldybės. Retesnėmis atvežtinėmis veislėmis labiau domisi Šiaulių miesto, rajono bei Joniškio savivaldybių gyventojai. Iš veislinių arklių pasiskirstymo savivaldybėse pagal veisles galima daryti išvadą, kad šio regiono gyventojams priimtinausia auginti Lietuvos sunkiuosius arklius, universaliuosius žemaitukus bei lietuviškam registre Lietuvos joramųjų arba Baltijos hanoverių vardu veisiamas joramųjų žirgų populiacijas. Šiaurės Lietuvos krašte labai mažai ristūnų bei važiuojamojo tipo arklių (pvz. stambiųjų žemaitukų, Latvijos važiuojamųjų) augintojų. Kaip jau buvo matyti iš 1 lentelės, Lietuvos žirgynai laiko labai nedaug (vos 7 proc.) Lietuvos sunkiujų arklių, tad jų auginimu ir veisės išsaugojimu daugiausia suinteresuoti ūkininkai. Reikia pripažinti, kad Šiaurės Lietuvos regiono ūkininkai ženkliai prisideda prie Lietuvos sunkiujų veislės platinimo.

1 pav. Šiaurės Lietuvoje auginamų arklių pasiskirstymas pagal veisles

4 lentelė

Stambesnių arklių bandų skaičius Šiaulių regiono rajonuose

Iš viso bandų	Laikoma arklių vnt.				
	10-20	20-30	30-50	50-100	100 ir daugiau
Akmenės rajonas					
1	1	-	-	-	-
Joniškio rajonas					
3	-	-	-	3	-
Kelmės rajonas					
1	-	1	-	-	-
Pakruojo rajonas					
-	-	-	-	-	-
Radviliškio rajonas					
3	1	-	2	-	-
Šiaulių rajonas					
6	2	3	-	-	1
Šiaulių miestas					
1	1	-	-	-	-

Šaltinis: LR Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos duomenys, 2012 m.

Įdomu tai, kad lietuviškas veisles auginantys gyventojai specializuojasi daugiausiai į vienos veislės auginimą, ko negalima pasakyti apie tuos, kurie veisia jojamojo tipo žirgus. Šiaurės Lietuvos arklių augintojai yra suformavę gana jaunų arklių bandas. Labai retas savininkas laiko vyresnius nei 18 metų arklius, o kai kurios bandos neturi net vyresnių kaip 9 metų amžiaus arklių. Bandose vyrauja iki 8 metų amžiaus arkliai.

Iš 4 lentelės matyti, kad smulkūs, iki 10 arklių turintys ūkiai vyrauja Pakruojo rajone. Ne ką geresnė padėtis ir Kelmės bei Akmenės rajonuose. Stambiausi arklīninkystės ūkiai yra Šiaulių, Joniškio ir Radviliškio rajonuose. Tokie rezultatai nestebina, pažvelgus į regiono žmoniškųjų išteklių charakteristiką [20]. Daugiausia darbingo amžiaus asmenų yra Šiaulių miesto savivaldybėje (67 proc.), mažiausia – Akmenės, Kelmės ir Pakruojo rajonų savivaldybėse (61 proc.).

Lietuvoje registruota 60 skirtingų kategorijų arklių veislynų [1]. Net 3 iš 12 A kategorijos (t.y. aukščiausio statuso) veislynų yra šiame regione. Šiame regione nėra valstybei priklausančių žirgynų.

Šiaulių rajone iš šešių stambesnių arklių ūkių trys turi veislynų statusus: vienas – A kategorijos, vienas – B kategorijos ir vienas – C kategorijos veislynas. Radviliškio rajone du iš trijų ūkių turi veislynų statusą: 1 – A kategorijos ir 1 – B kategorijos. Joniškio rajone visi trys stambūs ūkiai turi veislynų (A, B ir C kategorijų) statusą. Kelmės rajone tėra vienas C kategorijos veislynas. Tuo tarpu Pakruojo, Akmenės ir Šiaulių miesto savivaldybėse arklių veislynų statusą turinčių ūkių iš viso nėra registruota. Šiaulių rajonas lenkia kitus regiono rajonus ekologiniuose ūkiuose registruotų arklių skaičiumi. Iš 451 Lietuvos ekologiniuose ūkiuose registruoto arklio 14 laikoma Šiaulių rajone ir 8 – Kelmės rajone.

Pasaulio ir Europos mastu aktualios šio laikmečio temos yra gyvenimo kokybės gerinimo, kultūros paveldo

atkūrimo, ekologinių ūkių bei turizmo plėtra (J.Jasaitis, 2010; 2011). Iš ES fondų skiriama parama kaimo turizmo, ekologiško ūkio, kultūros paveldo ir gamtos išsaugojimo bei pritaikymo turizmui programų plėtrai. Daugelis pasaulio šalių aktyviai plečia žirgų panaudojimo sritis, pabrėžiant jų svarbą žmonių gyvenime ne tik kaip darbo ar pramogos, bet ir kaip gydomąją priemonę (B.H.Nolt, 2000; C.Chamber, 2002; V. Macijauskienė, 2007).

Šiaurės Lietuvoje arkliai auginami darbui, veislei, sportui, vaikų užimtumui, laisvalaikiui, terapijai. Dalis arklių paliekama veislei ar eksportuojama sportui į užsienį, kai kurie sunkieji arkliai realizuojami mėšai. Šiame regione labai mažai lenktyninių ir važiuojamojo tipo arklių. Kaip jau minėta, nėra hipodromo ir lenktynėms tinkamų takų. Yra kelios gerai įrengtos privačios jodimo sporto bazės, laisvalaikio, turizmo, vaikų ir net neįgaliųjų užimtumo paslaugas teikiančių subjektų [17]. Tačiau kiekvieną Šiaurės Lietuvos rajoną reikėtų analizuoti atskirai.

Kelmės rajone planine veisle sovietmečiu buvo Lietuvos sunkieji. Poreikis ir įprotis auginti šios veislės arklius ar jų mišrūnus tebėra ryškūs ir šiomis dienomis. Tačiau vyrauja 1-2 arklių laikytojai. Jaunesnės kartos ūkininkai ar žemių savininkai pradeda domėtis žemaitukais, kitomis lengvesnio tipo veislėmis, pradeda jas taikyti turizmui, vaikų užimtumui. Rajone nėra stiprių veislynų, jodimo sporto židinių, kurie pajėgtų situaciją išjudinti. Neužtenkant entuziastų pastangų, aktyviau turėtų veikti savivaldybė. Būtų galima įkurti nedidelį jaunųjų gamtininkų centrą Kelmės priemiestyje, kuris teiktų mokymo ir užimtumo paslaugas šio miesto jaunimui. Kelmės rajonas pasižymi dirvožemiu, tinkančiu pašarų bazei, todėl būtų galima auginti veislinius arklius. Valstybinis turizmo departamentas į 2007- 2010 m. turizmo programą įtraukė Kelmę kaip turizmui patrauklų rajoną [20]. Tačiau iki šiol šio rajono galimybės neišnaudojamos. Kliudo nepakankama turizmo infrastruktūra, maža pramogų industrija, menka teikiamų paslaugų įvairovė ir pan. Žirgininkystės vystymas prisidėtų, kuriant palankesnes sąlygas aktyviam poilsiui, pažintiniam bei kultūriniam turizmui Kelmės rajone.

Akmens rajonas turizmui labiau išnaudoja savo kraštovaizdį ir turimus išteklius. Ta linkme galėtų vystytis ir toliau.

Radviliškio rajonas turi pripažintų veislinių ir sportinių arklių augintojų, Raudondvaryje veikiančią maniežą, mokyklą, nuo šių metų ruošiančią žirgininkus, mokslo institutą Baisogaloje. Šiam rajonui valdžios institucijos turėtų skirti ypatingą dėmesį ir padėti išvystyti vieningą mokslo, mokymo ir paslaugų tinklą. Mokslo ir mokymo įstaigų specialistai turi turėti sąlygas aktyviai dalyvauti žirgininkystės vystymo programose. Pavyzdžiui, vien arklių gerovės tyrimai paskatintų pažvelgti į susikaupusias problemas iš arčiau ir jas spręsti. Specialistų ugdymas ir jų konkrečių darbų įtaka turėtų atsverti monopolinio valdymo idėją, nes tik garbinga ir sveika konkurencija gali skatinti vystymąsi, šakos tobulinimą, veislių išsaugojimą ir platesnį jų panaudojimą įvairiems žmonių poreikiams. Visa tai spęstų socialines problemas, keltų žirgininkystės lygį, sudarytų sąlygas naujai stipriai žirgininkų kartai užaugti.

Šiaulių mieste yra universitetas, ruošiantis taikomosios biologijos specialistus. Yra Gamtininkų centras ir nemažai žirgininkystė entuziastų. Šiaulių rajone yra keletas stiprių veislynų su neblogo infrastruktūra. Šiaulių rajono ir miesto žirgininkystė galėtų plėtotis veislininkystės, sporto, rekreacinės žirgininkystės kryptimis, labiau įtraukiant vaikus, jaunimą, neįgaliuosius, mokslininkus, terapeutus.

Joniškio rajonas turi išlikusią, bet jau senokai privatizuotą Žagarės žirgyno infrastruktūrą, keletą stiprių veislynų ir privačių sporto bazių. Čia ūkiai – stambesni, auginantys sunkiuosius arba jodamuosius arklius. Kai kurie jų teikia paslaugas, ruošia arklius sportui, prekiauja su užsienio šalimis. Veislinės, sportinės ir rekreacinės arklinių klostės plėtra, labiau įtraukiant vietos bendruomenes, didinant kaimo žmonių užimtumą bei pajamas šioje šakoje, būtų optimali Joniškio rajono žirgininkystės kryptis.

E. Linkutė 2012-13 m. tyrime nustatė, kad šeši iš septynių Šiaulių regiono žirgynų turi arklių, tinkamų žmonių terapijai [11]. Galimybė plėsti žirgynų veiklą gydymo ir edukaciniais tikslais yra aktuali šiuolaikinei visuomenei dėl didelio neįgaliųjų skaičiaus Lietuvoje [14]. Dar 1670 m. gydytojas T. Sydelham teigė, kad „geriausias kelias, norint pagerinti asmens dvasinę būseną, o kartu ir raumenų jėgą, yra jodimas keletą valandų per savaitę“ (C. Chambers, 2002). Nuo 1950 m. Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje gydytojai ir kineziterapeutai pradėjo taikyti kryptingai organizuotas terapinio jodimo programas medicininiais tikslais. Šios programos išsirutuliojo į tai, kas šiandien žinoma kaip hipoterapija (L.Straubergaitė, 2008). Tai yra medicininė terapija, kuri taikoma, paskyrus gydytojui, funkciniam judesių įgūdžiams atkurti. Hipoterapija – efektyvi gydymo forma, kurios pagrindinis tikslas yra išsaugoti organizmo fizinius, psichinius ir socialinius gebėjimus bei įgyti naujų įgūdžių ir patirties (B.H.Nolt, 2000). Tuo tarpu jodimo terapijos tikslas – mokyti savarankiškai valdyti ir kontroliuoti žirgą, tačiau pirmiausia teikia psichologinę ir emocinę naudą (K.Sechrist, 2000).

Pagal eksterjero duomenis, iš 77 E. Linkutės (2013) išmatuotų arklių terapijai tinkamų rasta 31 proc., arba 24 arkliai. Iš jų daugiausia buvo žemaitukų veislės – 42 proc. (10 arklių) ir Baltijos hanoverių – 29 proc. (7 arkliai). Vaikų terapijai buvo tinkami net 24 žemaitukai (17 kumelių ir 7 eržilai) bei vienas mišrūnas. Autorė pažymi, kad išanalizavus literatūrą apie arklių veisles, tinkančias terapijai, matyti, kad svarbiausi eksterjero duomenys yra arklio aukštis ir nugaros plotis ties gogu, taip pat svarbu krūtinės ir plaštakos apimtys (E.Linkutė, 2013). Svarbu arklio amžius, veislė, lytis, gera fizinė būklė ir sveikata, taisyklingi, ritmiški judesiai, sugebėjimas keisti aliūrus, charakterio savybės - draugiškumas, draša, sumanumas, paklusnumas, noras dirbti ir bendrauti. Tyrimo metu išryškėjo, kad hipoterapijai labiausiai tinkami žemaitukų ir Baltijos hanoverių veislės arkliai. Autorė daro išvadą, kad šių veislių arkliai pagal eksterjero savybes galėtų būti labiau tinkami terapijai nei kitų veislių arkliai ir kad yra būtini išsamesni šių veislių tyrimai. Žemaitukų veislės arkliai pagal veislei būdingą arklio aukštį yra žemesni (iki 140 cm), todėl labiausiai tinkami vaikų terapijai. Baltijos Hanoverio veislės arkliai, dėl jiems būdingo aukštesnio ūgio (virš 160 cm) yra tinkamesni suaugusiųjų terapijai. Selekcininkai ir arklių augintojų asociacijos

raginami atkreipti į tai dėmesį ir apsvarstyti galimybę vesti terapijai tinkamus arklius. Tam panaudojant arklius, būtų galima palengvinti ir praplėsti neįgaliųjų reabilitaciją, pagerinti tautiečių požiūrį į Lietuvos žirgynų veiklą, sugrąžinti žmonių pagarbą žirgams ir vėl užmegzti artimą ryšį su jais. Žirgynų populiarumas pagerintų arklių laikymo ir veisimo padėtį Lietuvoje. Tačiau tokia veikla Lietuvoje turi būti sukurtas teisinis pagrindas, nes ji yra laukiama ir reikalinga.

Todėl bendra rekomendacija Šiaurės Lietuvos arklių augintojams, jų asociacijoms, šios šakos entuziastams, savivaldybių, mokslo ir mokymo institucijų vadovams būtų tokia: vieningomis pastangomis reikia siekti, kad būtų sudarytos sąlygos (įstatymais, mokesčių lengvatomis) remti vaikų ir jaunimo žirginio sporto klubus, terapijos centrus, įvairių žirginio sporto rungčių varžybas, jų prizinius fondus, nacionalinių veislių selekciją, pristatymus kitų šalių tarptautinėse parodose, reikalingų specialistų rengimą. Siekti, kad veislinių žirgų augintojai būtų skatinami, sudarant visiems lygias varžybų sąlygas, taisykles, reglamentuojančias garbingą konkurenciją.

Šiaurės Lietuvoje šiuo metu populiariausios veislės yra Lietuvos sunkieji, Lietuvos jojamieji, Baltijos hanoveriai, hanoveriai, žemaitukai ir trakėnai. Todėl apie šių veislių perspektyvas Šiaurės Lietuvos regione tikslinga kalbėti plačiau.

Žemaitukai yra seniausia lietuviška veislė, keletą kartų vos neišnykusi, šiuo metu saugoma tarptautiniu mastu. Jos laikytojai gauna 198 eurų ES paramą kartą per metus, jei dalyvauja aplinkosauginėje retų veislių išsaugojimo programoje. Valstybės parama jai priklausantiems žirgynams, ES parama ir koordinuotas Žemaitukų arklių augintojų asociacijos darbas nulėmė šios veislės atsikūrimą nuo 42 arklių 1994 m. iki 556 arklių 2013 m. Kaip jau minėta, 106 arkliai iš 556 yra auga būtent pas Šiaurės Lietuvos augintojus. Čia yra stiprios veislinės žemaitukų bandos – Baisogaloje ir Naisiuose. Kadangi žemaitukai yra universalūs, tinkami tiek sportui, tiek darbui, tiek važiavimui, o jų ūgis bei charakterio savybės tinkamos vaikams ir neįgaliesiems, galima tikėtis, kad šios veislės arklių Šiaurės Lietuvoje daugės. Juos intensyviai perka kaimo turizmo sodybos, šeimos, ypač ekologiškai ūkininkaujančios, jais ima domėtis ir jojimo klubai, turizmo bazės. Jei veislynuose bus dirbamas selekcinis darbas, šios veislės arkliai turi tendenciją paplisti ir būti naudojami jojimui, kinkymui į karietą, įvairiems pasirodymams, žygiams, jojimo pamokoms, vaikų ir jaunimo ugdymui, sportui, edukacinei, terapinei veiklai, turizmui bei vėl tapti paklausia preke užsienio rinkoms.

Platesnis žemaitukų veislės panaudojimas ir juos veisiančiuose veislynuose bei kitose Šiaurės Lietuvos vietose tiesiogiai prisidėtų prie veislės išsaugojimo bei populiarinimo. Vaikų ir jaunimo ugdymas panaudojant žemaitukus galimas ne tik jojimo klubuose, turizmo bazėse, gamtininkų centruose, bet ir išvykose į juos auginančius žirgynus. Tokią praktiką nuo 2012 metų jau taiko Naisių žirgynas. Bendraudama su žemaitukais, jaunoji karta labai betarpiškai susipažįsta su šios veislės ir savo tautos istorija, bioįvairove, jos reikšme žmonėms ir tuo pat metu aktyviai bei turiningai praleidžia laisvalaikį, daugiau sužino apie žirgų priežiūrą, auginimą, jų elgseną ir t.t. Vykdamas edukacinę veiklą, žemaitukų pagalba ugdomas visuomenės ugdomas pilietiškumas ir tautiškumas.

Turizmo srityje žemaitukai gali būti panaudoti įvairiai. Turistinę vietovę galima apjoti raitomis ar ją apžvelgti iš karietos. Aktyvų laisvalaikį mėgstantys žmonės renkasi ilgesnės trukmės ir sudėtingesnio maršruto žygius, todėl žemaitukai čia tinkamiausi dėl savo ištvermės, manevringumo, tvirtų kojų. Taip pat žemaitukas yra puiki kaimo turizmo sodybos puošmena, įvairių renginių ir švenčių akcentas.

Terapinė veikla su žemaitukais reikalinga globos namų vaikams (praktikuojama Kuršėnų vaikų globos namuose), neįgaliesiems, sunkaus charakterio vaikams ir jaunimui, psichologinių ir fizinių problemų turintiems žmonėms. Kurtuvėnų regioninio parko direkcija bendradarbiauja su Neįgaliųjų jojimo asociacija, kuri drauge su Lietuvos kūno kultūros akademija tyrinėja jojimo poveikį sergantiems cerebriniu paralyžiumi. Kurtuvėnuose jau yra sudarytos sąlygos apsigyventi ir keliauti žmonėms su negalia, parengti specialūs maršrutai, kuriuos sėkmingai išbandė neįgalūs vaikai vasaros stovyklos metu.

Žemaitukai dėl savo universalumo gali būti naudojami įvairiose žirginio sporto šakose. Jais gali sportuoti vaikai, jaunimas ir vidutinio sudėjimo suaugę žmonės. Žemaitukai yra tinkami tiek konkūriui, tiek ištvermės jojimui, tiek lenktynėms, trikovei, karietiniam važiavimui, tiek dailiajam jojimui. Tinkamai paruošti žemaitukai gali būti panaudoti parolimpiniam jojimui ir orientavimosi varžyboms. Sportas ar laisvalaikio praleidimas su žemaitukais užtikrina ne tik malonų ryšį su gyvūnais, buvimą gryname ore, bet ir suvienija šeimas. Šie arkliai reikšmingi dėl savo ryšio su Lietuvos istorija. Panaudojant žemaitukus galimas įdomus ir visapusiškas mokymas.

Europos šalyse žirginis sportas ir pramogos su žirgais yra labai populiarūs. Todėl iš ten atvykstantys svečiai, turistai domisi Lietuvoje auginamais žirgais, ypatingai jų nacionalinėmis veislėmis. Jie nori susipažinti su žemaitukų veisle, apsilankyti vertinimuose, parodose, bandymuose, varžybose, o mokantys joti nori jais pajodinėti ar net dalyvauti žygyje. Žemaitukai yra puiki keliavimo priemonė supažindinant svečius su mūsų kraštu. Todėl Šiaurės Lietuvos arklių augintojams, jojimo, turizmo bazėms, gamtininkų stotims, vaikų ir jaunimo užimtumo bei terapiniams centrams būtų naudinga tai žinoti ir naudotis, plėtojant veiklos planus.

Galvojantiems apie hipoterapijos vystymą reikėtų žinoti, kad ji būna veiksmingiausia drauge su kitomis priemonėmis: kineziterapija, muzikos, spalvų, aromaterapija, zooterapija. Jojimo terapijai Lietuvoje geriausia pritaikyti lietuviškas veisles, kurios ne tik fenotipiškai, bet ir psichologiškai geriausiai prisitaikytų prie tokios užduoties. Ypač imlūs ir jautrūs žmonių emocijoms žemaitukai. Nors būtinas arklių paruošimas terapinei veiklai, bet didesnis poveikis tikėtinas dėl šių priežasčių: skirtingai nuo jojamųjų veislių žirgų, žemaitukai negąsdina klientų dideliu ūgiu, jie neužprogramuoti, kaip sportiniai žirgai, siekti vien tik rezultato. Jiems svarbus ir reikalingas santykis, bendravimas su žmogumi. Antra,

žemaitukai, skirtingai nuo sunkiųjų veislių arklių, yra žymiai gyvesnio, linksmesnio temperamento, suteikia energijos ir veržlumo nusiminusiems, bet tuo pačiu yra jautrūs ir atsargūs, neužgauna žmogaus. Trečia, žemaitukų kūno sudėjimas, judėjimo tempas, ritmas yra išskirtiniai. Šios savybės skiriasi net veislės viduje, todėl arklius būtų galima parinkti skirtingų poreikių ir negalios klientams.

Kita lietuviška arklių veislė, ypač plačiai paplitusi tarp Šiaurės Lietuvos ūkininkų, yra Lietuvos sunkieji. Veislė patvirtinta 1963 m., tačiau 1990 m. pertvarkos metu irgi buvo pradėjusi nykti dėl masinio šių arklių eksporto mėsai. Šios veislės arkliai pasižymi puikiais darbo, mėsinėmis, pieninėmis savybėmis, todėl neverta sutikti su nuomone, kad Lietuvos sunkieji neturi ateities todėl, kad visoje Europoje darbo veislių arklių yra tik apie 5 proc. Tačiau Lietuva buvo, yra ir turi išlikti agrarine šalimi, kurioje daug natūralios gamtos ir tokių žemės ūkio darbų, kuriuos pigiausia ir geriausia atlikti arkliais. Tai darbai šeimos, ekologiniame ūkyje, miško darbai ir kt. Šiuo metu veislynai sunkiuosius arklius augina veislės atstatymui, prastesni iš jų parduodami mėsai ar darbui pavieniams ūkiams. Tačiau Lietuvos sunkiųjų arklių veislės augintojų asociacija galvoja, kaip atnaujinti šių arklių pasirodymus arimo varžybose, kinkiniuose, parodose. Šios veislės kumelės labai pieningos, todėl stambūs veislynai galėtų pagyvoti apie produktų iš kumelės pieno gamybą ir prekybą jais. Dėl vertingų veislinių savybių ir geros aklimatizacijos Lietuvos sunkieji arkliai buvo naudojami kaip kitų veislių gerintojai buvusios Sovietų Sąjungos šalyse. Tad šios veislės arklių eksportas ateityje gali būti viena iš jų panaudojimo sričių.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, daug žmonių įvairių veislių jojamųjų žirgų įsigijo iš užsienio. Prasidėjo tarpveislinis kryžminimas (R.Šveistienė, 2007). Iš kilo klausimas, kaip registruoti žirgus, gimusius mūsų šalyje: stoti į kitų šalių asociacijas ar kurti jas Lietuvoje. Kad būtų galima lanksčiau pritaikyti Vakarų Europos žirgų veisimo atviromis populiacijomis principus ir Lietuvoje naudoti užsienio veisles be skirtingų valstybių asociacijų suderinimo ir dalyvavimo, 1999 m. pradėta kurti Lietuvos jojamųjų arklių populiacija [7], kiek vėliau – Baltijos hanoverių populiacija. Šių žirgų veisimu užsiima skirtingos asociacijos – Lietuvos arklių augintojų ir Baltijos hanoverių žirgų augintojų, nors jų tikslai panašūs – išauginti vertingus sportinius žirgus.

Šiaurės Lietuvos regione yra keli didesni Lietuvos jojamųjų ir Baltijos hanoverių populiacijų veislynai. Jie dalyvauja šių populiacijų gerinimo darbe, juose atrenkami geriausi eržilai ir kumelės. Minėtų populiacijų bandos labai jaunos – vyrauja 1-8 metų žirgai.

Kaip rodo šis tyrimas, kurio išvadas patvirtina žirgininkystėje dirbantys žmonės, visoje Lietuvoje sportinių žirgų ūkiai smulkėja – laikoma vos iki 10 veislinių kumelių. Paauginti žirgai parduodami į užsienį. Todėl bandose nelieka paties pajėgiausio amžiaus (12-18 metų) žirgų, su kuriais raiteliai galėtų pasiekti pačių geriausių sportinių rezultatų. Šiaulių regione Lietuvos jojamuosius ir Baltijos hanoverius auginantys ūkiai dalyvauja veislinių žirgų vertinimuose, ruošia juos varžyboms, teikia įvairias paslaugas, rengia seminarus, bendrauja su žirginio sporto entuziastais. Jeigu minėtų populiacijų augintojų asociacijos bus stiprios, aktyvios ir padės šiems ūkiams tobulinti savo darbą, plėsti žirgų panaudojimą įvairiomis kryptimis, tai minėti arkliai jau artimiausioje ateityje neturėtų užleisti pozicijų Šiaurės Lietuvos regione. Jau buvo minėta, kad Baltijos hanoveriai gali būti naudojami ne tik jojimo sporto rungtims, turizmui, eksportui, pramogoms, bet ir suaugusių žmonių terapijai. Iš Vokietijos kilę hanoveriai bei nuo seno Lietuvoje mėgiami trakėnai neturėtų užleisti pozicijų konkūrų ir išjodinėjimo rungtyse.

Išvados

1. Šiaulių regiono ūkiai laiko apie 17,6 proc. visų veislinių Lietuvos arklių. Daugiausia laikoma lietuviškų veislių – Lietuvos sunkiųjų ir žemaitukų - arklių bei Lietuvos jojamųjų ir Baltijos hanoverių.
2. Šiaulių regione registruota 20 skirtingų arklių veislių.
3. Nuo 2011 iki 2013 m. regione arklių skaičius sumažėjo 18 proc., labiausiai – Joniškio rajone (42 proc.).
4. Smulkūs, iki 10 arklių, ūkiai vyrauja Pakruojo, Kelmės ir Akmenės rajonuose, stambiausi – Šiaulių, Joniškio ir Radviliškio rajonuose.
5. Šiaulių krašto rajonuose arkliai auginami darbui, veislei, sportui, vaikų užimtumui, žmonių laisvalaikiui, terapijai. Dalis arklių realizuojama į užsienį veislei, sportui, turizmui bei mėsai.
6. Regiono arklincystė turi tendenciją vystytis veislininkystės, sporto ir rekreacinės veiklos kryptimis. Rekomenduojama skirti didesnę dėmesį arklių panaudojimui terapiniams bei edukaciniams tikslams.

Literatūra

1. Arklių veislynų sąrašas. Valstybinės gyvulių veislininkystės priežiūros tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos viršininko 2012 m. vasario 7 d. įsakymas Nr. 1A-7. Vilnius, 2012.
2. Chamber, C. Talking the Reins: a Therapist's guide to therapeutic riding. 2002 [viewed September 28, 2012]. <http://www.ndta.org/download/NetworkMayJun02.pdf>.
3. Jasaitis J. Savivaldos šiuolaikinės sistemos kūrimas, formuojantis žinių visuomenei. Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje. 2011, t.2. –p.323-339.
4. Jasaitis J. Antropologiniai atokesnių ir nebanozuotų vietovių raidos strateginio valdymo aspektai. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos. 2010. 3 (19), I dalis. p.12-22.
5. Jasaitis J. Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų sistemos įgyvendinimas strateginio planavimo procese. Žemės ūkio mokslai. 2007, t.14 (priedas), p. 41-47.

6. Jasaitis J., Dužinskas R., Ratkevičienė V. Ūkinės veiklos įvairovės skatinimas kaimiškose vietovėse: lūkesčiai ir galimybės. Žemės ūkio mokslai. 2007, t. 14 (priedas), p. 27-34.
7. Lietuvoje veisiami arkliai ir jų įvertinimai. Valstybinė gyvulių veislininkystės priežiūros tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos. Vilnius, 2007, t. 2, p. 139.
8. Lietuvos 2007-2013 m. kaimo plėtros plano priemonių projektas. Vilnius: ŽŪM, 2006.
9. Lietuvos Respublikos valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba. Prieiga per internetą: <http://vmvt.lt>.
10. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://stat.gov.lt>.
11. Linkutė E. Arklių panaudojimo terapijai galimybių analizė. Bakalauro darbas. Šiauliai, 2013.
12. Macijauskienė V. Žemaitukų veislės arklių panaudojimo plėtra: hipoterapija ir jojimo terapija. Rekomendacijos gyvulininkystei ir paukštininkystei 2007-2008 m. Baisogala, 200, p.16-17.
13. Melnikienė R. Lietuvos Respublikos ilgalaikės gyvulininkystės plėtros strategijos iki 2020 metų koncepcija. Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2011, p. 61.
14. Nacionalinė žmonių su negalia socialinės integracijos 2003-2012 metų programa. Valstybės žinios. 2000, Nr.57, p.75-92.
15. Nolt B. H. The horse as a therapeutic tool and as atool in education. The Pennsylvania State University, College of Agricultural Science, 2000 [viewed November 1, 2012]. <http://www.catra.net/info/equinefacther.html>.
16. Pakruojo rajono gyvulininkystės plėtra. UAB „Nacionalinių projektų rengimas“. Vilnius, 2012.
17. Prieiga per internetą: [http://www.jok.lt/index.php?Zirgynu-\[aieska.html](http://www.jok.lt/index.php?Zirgynu-[aieska.html).
18. Sechrist K. Tall in the Saddle: The Monumental Effect of Hippotherapy, 2000 [viewed September 14, 2012]. <http://www.misericordia.edu/honorus/kspaper.cfm>.
19. Straubergaitė L. Terapinis jojimas reabilitacijoje ir rekreacijoje. Šiaulių kolegijos leidykla, 2008.
20. Šiaulių regiono 2007-2013 metų plėtros planas. Šiauliai, 2010. 169 p.
21. Šveistienė R. Lietuvos jojamųjų žirgų įvairovė ir populiacijos struktūros analizė pagal kilmės informaciją. Gyvulininkystė: mokslo darbai. 2007, t. 49, p. 3-13.
22. Valstybinė gyvulių veislininkystės priežiūros tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos. Prieiga per internetą: <http://zum.lt>.
23. Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centras. Prieiga per internetą: <http://vic.lt>.

Macijauskienė, V., Klimas, R.

Situation of Horse-Breeding in Šiauliai Region

Summary

The article examines horse-breeding situation and trends of further development in Šiauliai region. The situation of horse-breeding has been analyzed in Akmenė, Joniškis, Kelmė, Pakruojis, Radviliškis, Šiauliai districts and Šiauliai city. It has been identified, that in the farms of Šiauliai district there are almost 17.6 % of all stock horses grown in Lithuania. The most popular horse breeds, mainly Lithuanian, are the following: Lithuanian Heavy Draught horses (26.4 %), Žemaitukai (10 %), Lithuanian Saddle horses (24.7 %) and Baltic Hanoverians (10.8 %). Such breeds as Trakhner (9.3%) and Hanoverians (10.1 %) are also quite popular among the Lithuanian horse- breeders. In Šiauliai region there are 20 different horse breeds registered. The highest number of non bloodstock horses was identified in Kelmė district (56,9 %) - the lowest in Šiauliai city (0,7%). Kelmė district is dominated by 1-2 horse keepers, while in Joniškis district there is about 31,1% of all the bloodstock horses kept in Šiauliai region. According the statistical data each horse- breeder in Joniškis district has an average of 9,4 of the horse. Since 2011 up to 2013 total number of the horses bred in Šiauliai region has decreased by 18 %, mostly in Joniškis district – 42 %.

Three of the six largest horse farms situated in Šiauliai district have the status of the breeding-ground (one of A category, one of B category and one of C category). Two horse farms having the status of the breeding- ground are situated in Radviliškis district (one of A category, one of B category). All three large horse farms situated in Joniškis district are breeding- grounds (A, B and C categories). There is only one horse breeding ground ranked in C category. While in Pakruojis Akmenė and Šiauliai districts there no registered horse breeding- grounds. Šiauliai district differs among others in the number of horses registered in ecological farms. 14 of the 451 horse registered in ecological farms are in Šiauliai district and 8 in Kelmė district.

Small, up to 10 horses farms, are dominated in Pakruojis, Kelmė and Akmenė districts. The largest horse- breeding farms are in Šiauliai, Joniškis and Radviliškis districts. The horses bred in Šiauliai region are mostly kept for work or breeding purposes, also for horseback riding competitions, children's occupation, leisure and therapy. Some horses are sold for breeding or sport purposes to foreign countries; some are used for tourism or educational purposes, while a part of the heavy draught horses are sold for meat production. The number of racing and harness horses is very low in the region. This is because of the lack of proper conditions – properly equipped racecourses and racing tracks. In Šiauliai region there is a number of entities providing educational, touring services, special occupational programs for children and disabled people. There are horses suitable for these purposes. The herds of young (0-8 years) horses are dominant. The horse- breeding of the region has a tendency to develop in the fields of bloodstock breeding, sports or recreational activities and would be more perspective if such groups of local community as children, young people, disabled, therapists and scientists would be involved. However for this the legal basis and tax exemptions are essential.

Keywords: horse-breeding farms, horse breeds, horse using, development trends.

Parama:

Darbas atliktas vykdamant 2007-2013 m. Latvijos ir Lietuvos bendradarbiavimo per sieną programos projektą LLIV-222 „Bendradarbiavimo tarp gyvulininkystės tyrėjų ir praktikų plėtra Žiemgalos regione (FARA)“.